

Een bewegend doelwit

De sociologische en historische studie van (nieuwe) sociale bewegingen in Vlaanderen

MARC HOOGHE

Docent Politieke Wetenschappen – Katholieke Universiteit Leuven

1. HET ONDERZOEK NAAR (NIEUWE) SOCIALE BEWEGINGEN

Sociale bewegingen, met name de socialistische en de christelijke arbeidersbeweging, hebben een uiterst belangrijke bijdrage geleverd aan de uitbouw en de consolidatie van de moderne massademocratie in België in de tweede helft van de 19de en de eerste helft van de 20ste eeuw (Deneckere, 1997, 383). Uiteraard speelden ook instrumentele en strategische overwegingen een rol bij de bepaling van hun politieke activiteiten, maar tegelijk zorgden ze er voor dat de grote massa van de arbeidersklasse op relatief korte tijd werd geïntegreerd in het Belgisch politiek systeem (Hellemans, 1990). De bewegingen zelf groeiden uit tot gevestigde politieke actoren, die een, vaak betwiste, eersterangsrol gingen spelen in het Belgische model van overlegbesluitvorming (Billiet, 1988; Hooghe, 2001). Bijna een eeuw later verschenen de nieuwe sociale bewegingen op het toneel, en zij koesterden al evenzeer de aspiratie de democratie verder te verbreden. Nieuwe thema's en nieuwe gevoeligheden werden op de politieke agenda geplaatst, terwijl ook nieuwe maatschappelijke groepen een rol gingen spelen in het politiek besluitvormingsproces. Nieuwe sociale bewegingen bekleden dus een belangrijke rol in de Belgische politieke geschiedenis, net zoals dat het geval is in andere westerse landen. In zijn overzichtswerk *Power in Movement* besluit Sidney Tarrow:

"In the past forty years, the American civil rights movement, the peace, environmental, and feminist movements, and revolts against authoritarianism in both Europe and the Third World have brought masses of people into the streets demanding change. They often succeeded, but even when they failed, their actions set in motion important political, cultural, and international changes" (Tarrow, 1998, 2).

De analyse van Tarrow is eveneens van toepassing op de politieke situatie in België: ook voor ons land geldt dat deze nieuwe sociale bewegingen een aantal belangrijke maatschappelijke evoluties mee hebben vormgegeven en versneld. De analyse voor België wijkt dus niet fundamenteel af van die voor de situatie in andere landen. We kunnen inderdaad vaststellen dat, ondanks belangrijke verschillen tussen de diverse landen, de nieuwe sociale bewegingen in eerste instantie een internationaal verschijnsel waren. Zowat in alle Westerse landen ontstond ongeveer tegelijkertijd een nieuwe protestbeweging: halverwege de jaren zestig verschenen deze bewegingen voor het eerst op de voorgrond, waarbij het initiatief vooral uitging van studenten in de belangrijkste universiteitssteden (Marwick, 1998, 41-110). Die bewegingen en organisaties hamerden bovendien op dezelfde thema's: gelijkheid, emancipatie van vrouwen, solidariteit met de derde wereld, zorg voor het leefmilieu en een streven naar vrede. Als dusdanig kunnen deze bewegingen dan ook gezien worden als typische vertegenwoordigers van een postmaterialistisch, of zelfs postmodern waardepatroon dat zich in steeds bredere lagen van de bevolking verspreidde (Inglehart, 1997). Lang voor de term 'globalisering' ingang had gevonden, vormden de nieuwe sociale bewegingen reeds de voorbode van een nieuw soort sociale beweging, die zich minder gelegen liet aan nationale grenzen, maar eerder de uiting vormde van meer algemeen culturele gevoeligheden. Uiteraard is het zo dat ook de arbeidersbewegingen van de tweede helft van de 19de eeuw kunnen gezien worden als transnationale bewegingen. Het belangrijkste onderscheid is echter dat, waar de huidige geglobaliseerde bewegingen duidelijk kunnen omschreven worden als een *grassroots* verschijnsel, we voor de 19de eeuw toch eerder kunnen spreken van een *topdown* initiatief. De encycliek 'Rerum Novarum' van paus Leo XIII (1891) bevatte een duidelijke oproep tot het oprichten van christelijke arbeidersorganisaties. Die oproep kreeg een brede navolging in de meest uiteenlopende landen, waarbij er in sommige gevallen zelfs sprake is van duidelijke institutionele prikkels (Gerard, 1991). Bij de nieuwe sociale bewegingen was er net zo goed sprake van gelijktijdigheid, en van een grote gelijkenis op het vlak van thema's en werkwijzen, alleen ontbrak in dit geval een elite-initiatief. De gelijktijdigheid kan dus enkel verklaard worden vanuit een algemene culturele dynamiek, en wat dit betreft, gaat het hier om een belangrijke innovatie in het participatiepatroon van de westerse bevolking.

Het optreden van de nieuwe sociale bewegingen heeft ook op academisch vlak heel wat in beweging gebracht, en heeft in elk geval een geheel nieuwe dynamiek gegeven aan het studiedomein van de politieke sociologie in het algemeen, en dat van de politieke participatie in het bijzonder (Young, 1996,

487-494). Als dusdanig hebben de nieuwe sociale bewegingen ook een bredere impact gehad op het domein van de politieke en sociale wetenschappen, en dit in de meest diverse subdisciplines. Daarbij is er sprake van een opmerkelijke evolutie: terwijl in de jaren vijftig en in de vroege jaren zestig nog een eerder negatief paradigma domineerde, zien we dat in een daaropvolgende fase een veel positievere onderzoeksbenadering invloed wint, waarbij participatie uiteindelijk wordt gezien als een belangrijk onderdeel van een volwaardige en stabiele politieke cultuur. Terwijl in de jaren vijftig van de twintigste eeuw sociale bewegingen nog werden gezien als een mogelijke bedreiging voor de democratische stabiliteit, zal een halve eeuw later hun aanwezigheid juist worden beschouwd als een definiërend kenmerk van diezelfde democratie (Hooghe, 2004a). Die evolutie naar een meer positieve visie houdt uiteraard ook onderzoeksrisico's in, als een te nauwe identificatie zou ontstaan tussen studieobject en onderzoeker. Dit risico is zeker aanwezig indien de onderzoeker zelf actief is binnen de organisatie of de beweging die zij/hij bestudeert. Voor een aantal onderzoekers uit de jaren zeventig kan men inderdaad wijzen op een dergelijke weinig kritische houding, waarbij de nieuwe sociale bewegingen zonder enig voorbehoud worden beschouwd als actoren die een nieuw soort ideale samenleving zullen realiseren (Melucci, 1996, 89-116). Die hooggespannen verwachtingen zijn duidelijk niet uitgekomen. In het overgrote deel van het bestaande onderzoek naar het functioneren van nieuwe sociale bewegingen overheerst echter een kritische, afstandelijke houding, die geleid heeft tot de ontwikkeling van een gedegen theoretisch kader, waarbinnen deze bewegingen op een zinvolle wijze kunnen worden begrepen (McAdam, Tarrow & Tilly, 2001).

Wel is er in de huidige fase van het onderzoek sprake van een zekere theoretische consolidatie, waarbij de verworven inzichten van de voorbije drie decennia nu worden samengebracht in een meer alomvattend theoretisch kader. Het magistrale overzichtswerk *Dynamics of Contention* van McAdam, Tarrow en Tilly kan hiervan als voorbeeld gelden, hoewel dit werk ook reeds de kritiek heeft gekregen dat het overkomt als een opsomming van alle mogelijke invalshoeken die werden ontwikkeld, zonder hieraan nog nieuwe perspectieven toe te voegen (Oliver, 2003).

In dit artikel analyseren we eerst hoe de politiek-wetenschappelijke visie op bewegingsprotest en -participatie de afgelopen decennia is geëvolueerd. Vervolgens overlopen we de belangrijkste theoretische stromingen in de studie van nieuwe sociale bewegingen, zoals die vanaf het begin van de jaren zeventig werden ontwikkeld: de *resource mobilization*-benadering, de *new social movement*-school en de politieke visie op nieuwe sociale bewegingen. Daarbij gaan we telkens na in hoeverre ontwikkelingen in de literatuur kun-

nen beschouwd worden als een gevolg van verschuivingen binnen de sector van de nieuwe sociale bewegingen zelf. In het laatste gedeelte van dit artikel, tenslotte, hanteren we een ruimer tijdsperspectief en proberen we de nieuwe sociale bewegingen te kaderen binnen een ruimer maatschappelijk transformatieproces, dat de verhouding tussen burger, beweging en politiek systeem drastisch heeft gewijzigd.

2. DE ONTWIKKELING VAN EEN NIEUW PARADIGMA

Een actieve deelname aan het politiek gebeuren, onder meer via deelname aan protest en onconventionele participatie-evenementen, wordt nu beschouwd als een normaal onderdeel van een democratische politieke cultuur (Stolle & Hooghe, 2004b). In historische termen is dit echter een relatief recent fenomeen. Zeker in de eerste helft van de 20ste eeuw bestond er, ook binnen de wetenschappelijke literatuur, juist een sterke argwaan ten opzichte van een al te actieve deelname van de 'gewone' burger aan het politiek gebeuren (Hooghe, 1993). Als mensen zich massaal inlaten met politiek en cultuur, dan kan een dergelijke massificatie enkel leiden tot een sterk kwaliteitsverlies, zo stelden meerdere auteurs in die periode. Een van de meest invloedrijke stemmen in dit debat is die van de Franse psycholoog Gustave Le Bon, die in 1895 een werk publiceerde over *La psychologie des Foules*. Volgens Le Bon gaat de participatie in een menigte gepaard met een psychologische regressie van het individu. Men verliest het vermogen tot rationeel gedrag, en men wordt overgeleverd aan primitieve instincten, die in de massa worden uitgeleefd. De participant is geen volwaardig rationeel wezen meer, maar een kuddedier. Dit geldt volgens hem niet alleen voor paniekmatige samenschotelingen, maar ook voor fenomenen als betogingen, stakingen en dergelijke. Het werk van Le Bon heeft decennialang het dominante paradigma geleverd voor de wetenschappelijke studie van collectieve participatie en protestgedrag. Onder de noemer 'collectief gedrag' werden fenomenen als paniek, betogingen, menigten, massahysterie en stakingen onder één noemer gebracht en samen behandeld (Park & Burgess, 1921). Ook nu nog zijn er trouwens enkele aanhangers van de theorieën van Le Bon te vinden, terwijl de invloed van Le Bon ook duidelijk merkbaar is in het intrigerende *Massa en Macht* van Elias Canetti (1960).

Ook in de onmiddellijke naoorlogse periode blijft dit negatieve beeld de literatuur overheersen: men gaat ervan uit dat een al te sterke participatie

vanwege de bevolking aan het politiek gebeuren een bedreiging vormt voor de democratische politieke stabiliteit. De twee grote massabewegingen die men op dat ogenblik kan bestuderen, het nazisme en het communisme, werden allebei beschouwd als een gevaar voor het voortbestaan van de westerse democratie. Toch zien we dat er geleidelijk een meer positieve waardering groeit voor het verschijnsel 'politieke participatie', en het werk van Heberle (1951) kan in dit verband beschouwd worden als een soort overgangsbenadering. Grootschalige maatschappelijke en politieke participatie vormt volgens hem *niet noodzakelijk* een bedreiging voor de democratische stabiliteit:

"We may therefore say that social movements and political parties whose members do not claim to be in the possession of the absolute truth, are no threat to the social order; they may be on the contrary a sign of vitality of a society" (Heberle, 1951, 458).

De echte doorbraak van dit nieuwe, meer positief georiënteerde paradigma kan echter grotendeels op rekening worden geschreven van het bijzonder invloedrijke werk *The Civic Culture* dat Gabriel Almond en Sidney Verba publiceerden in 1963 (Stolle & Hooghe, 2003a). Voor een goed begrip van *The Civic Culture*, en van de enorm grote impact die dit boek heeft gehad en nog steeds heeft, is het nuttig voor ogen te houden dat het oorspronkelijke idee voor het schrijven van dit werk ontstond in de eerste helft van de jaren vijftig, een periode van grote bezorgdheid omtrent de leefbaarheid van het westers democratisch model. Er was uiteraard de recente ervaring van het mobilisatiesucces van de autoritaire bewegingen in de jaren dertig, en van het communisme in de jaren vijftig, dat al evenzeer werd gezien als een bedreiging van de westerse democratische vrijheden. In deze naoorlogse periode heerste dan ook een grote bezorgdheid over de vraag in hoeverre de nieuw verworven democratische vrijheden deze keer wel stabiel zouden blijken. Bovendien kondigde zich het tijdperk van de dekolonisatie aan, en de vraag werd dan ook gesteld hoe men er voor kon zorgen dat deze pas onafhankelijke staten zouden evolueren naar een stabiel democratisch stelsel. Almond en Verba nemen in deze discussies stelling tegen het institutionalisme, dat ervan uitgaat dat de stabiliteit van democratieën vooral bepaald wordt door het karakter van de instellingen en door de juridische structuur. Als men deze theorie aanhangt, wordt de belangrijkste doelstelling er voor te zorgen dat deze nieuwe staten een goed functionerende regering en parlement krijgen en een goed uitgewerkte grondwet. De basisstelling van Almond en Verba is echter dat men geen abstractie kan maken van de politieke cultuur van een land: ook de houding van de bevolking ten opzichte van het politiek systeem

bepaalt mee de stabiliteit van de democratische staatsordening (Harrison & Huntington, 2000).

Juist op het niveau van deze politieke cultuur voltrekken zich echter belangrijke verschuivingen, zo stellen ze vast: overal ter wereld wensen burgers in toenemende mate te participeren aan de politieke besluitvorming. Alle landen worden daardoor geconfronteerd met een meer participatieve politieke cultuur:

"What is problematical about the content of the emerging world culture is its political character [...]. But one aspect of this new world political order is discernible: it will be a political culture of participation. If there is a political revolution going on throughout the world, it is what might be called the participation explosion. In all the new nations of the world the belief that the ordinary man is politically relevant – that he ought to be an involved participant in the political system – is widespread" (Almond & Verba, 1963, 2).

Toch is de waardering van Almond en Verba voor deze evolutie enigszins ambivalent. Aan de ene kant hebben ze duidelijk waardering voor deze '*participant political culture*', maar aan de andere kant maken ze zich ook zorgen over de gevolgen van een veralgemening van deze cultuur voor de regeerbaarheid van de samenleving. Burgers dienen niet alleen te participeren aan het politiek gebeuren, maar ze moeten ook een zekere mate van vertrouwen koesteren in de instellingen, en ze worden bovendien geacht zich te schikken naar de vigerende wetgeving (Pateman, 1989). De '*civic culture*', die bij Almond en Verba fungeert als het ideale overlevingsrecept voor een volwassen democratie, kan daarom niet gelijkgesteld worden met de participatieve cultuur, maar verenigt elementen van participatie en passiviteit:

"More important, in the civic culture participant political orientations combine with and do not replace subject and parochial political orientations. [...] The maintenance of these more traditional attitudes *and their fusion* with the participant orientations lead to a balanced political culture in which political activity, involvement, and rationality exist but are balanced by passivity, traditionality, and commitment to parochial values" (Almond & Verba, 1963, 30).

Sociale bewegingen en verenigingen in het algemeen spelen volgens Almond en Verba een cruciale rol bij de opbouw van een democratische politieke cultuur en zij dichten verenigingen hierbij twee verschillende functies toe. Aan de ene kant vervullen verenigingen een socialisatiefunctie: ze zorgen voor de verspreiding van een meer democratisch waardepatroon onder hun leden. Uit het onderzoek van Almond en Verba blijkt in elk geval dat de leden over het algemeen meer gewonnen zijn voor een democratische politieke ordening dan diegenen die geen lid zijn van een organisatie. Een tweede

functie kan omschreven worden als *empowerment*: juist door hun lidmaatschap van organisaties slagen individuele burgers er in tot collectieve actie te komen, om op die manier politieke invloed te verwerven en hun stem te laten meespelen in het politieke debat (van Deth, 1992). Organisaties spelen een cruciale rol inzake belangenbehartiging, zo stellen Almond en Verba (1963, 245):

"Voluntary associations are the prime means by which the function of mediating between the individual and the state is performed. Through them the individual is able to relate himself effectively and meaningfully to the political system".

Almond en Verba onderscheiden dus reeds twee functies van verenigingen: er is een interne functie, waarbij verenigingen geacht worden een socialiserend effect te hebben op hun eigen leden, en anderzijds is er een externe functie, waardoor verenigingen aan hun leden toelaten een significante rol te spelen in het politiek gebeuren (Wilson, 1974; Weßels 2003).

Uit de resultaten van het onderzoek van Almond en Verba blijkt dat het lidmaatschap van alle soorten organisaties een positief verband vertoont met het gevoel van politieke competentie. Ook bij niet-politieke organisaties is dit verband aanwezig, zij het in zwakkere vorm dan bij de politieke organisaties. Almond en Verba besluiten dan ook dat er weliswaar gradaties te maken zijn, maar dat in principe het lidmaatschap van om het even welke organisatie bijdraagt aan het verhogen van politieke competentie en politieke interesse:

"What we have shown so far is that voluntary associations do play a major role in a democratic political culture. The organizational member, compared with the non-member, is likely to consider himself more competent as a citizen, to be a more active participant in politics, and to know and care more about politics. [...] But the perhaps most striking finding is that any membership – passive membership or membership in a nonpolitical organization – has an impact on political competence. Membership in some association, even if the individual does not consider the membership politically relevant and even if it does not involve his active participation, does lead to a more competent citizenry" (Almond & Verba, 1963, 265).

Uiteraard is het daarbij niet noodzakelijk zo dat *alle* soorten verenigingen een gelijkaardig, democratiserend effect hebben (Hooghe, 2003a). Bij antidemocratische of extremistische organisaties kunnen we juist het omgekeerde effect verwachten, en daar kunnen eerder autoritaire waarden en houdingen versterkt worden. Alleen zal het zo zijn dat, zeker in de huidige samenleving, het overgrote deel van de organisaties wel degelijk een zeker democratische waardepatroon probeert te bevorderen, zodat het globale effect van het verenigingsleven in het algemeen wel degelijk positief is (Hooghe, 2003c).

We zijn langer blijven stilstaan bij *The Civic Culture* omdat dit werk een enorm groot belang heeft gehad bij de ontwikkeling van de studievelden 'politieke participatie' en 'sociale bewegingen'. Dit onderzoek fungeert dan ook als het basiswerk voor een heel paradigma dat later nog wel zal verfijnd worden. Zo zien we dat er zich vanaf de jaren zeventig een meer positieve visie ontwikkelt op niet-conventionele vormen van politiek gedrag, zoals protest en demonstraties (Barnes & Kaase, 1979). Deze verdere evolutie ligt echter in het verlengde van de algemene visie van Almond en Verba: hoge participatieniveaus zijn in hun ogen geen bedreiging voor de regeerbaarheid of de stabiliteit van een democratisch stelsel, maar ze vormen juist een onderdeel en een definiërend kenmerk van een volwaardige democratie.

3. VAN HULPBRONNEN NAAR CULTURELE INNOVATIE

Toen de sociale wetenschappen in het midden van de jaren zestig geconfronteerd werden met het opflakkerend studentenprotest, was er dus reeds een grote theoretische openheid voor dit nieuwe fenomeen: een participatieve politieke cultuur werd positief geapprecieerd. Op methodologisch vlak stond men echter nog nergens: men ging nog al te vaak uit van verouderde concepten zoals charismatisch leiderschap en massamobilisatie, die duidelijk niet van toepassing waren op de protestgolf van de jaren zestig. Het bestaande begrippenapparaat was niet toereikend om dit nieuwe fenomeen op vruchtbare wijze te bestuderen (Cohen & Arato, 1992, 496). Het studentenprotest bleek helemaal niet zo irrationeel als de aanhangers van de oudere benaderingen lieten uitschijnen.

Een eerste belangrijke reactie op dit methodologisch en theoretisch tekort was de ontwikkeling van een meer instrumentele benadering, waarbij de aandacht vooral uitging naar de materiële randvoorwaarden voor de verklaring van het voorkomen van protest. Door hierop te focussen ging men in tegen de klassieke benadering, waarbij over het algemeen werd uitgegaan van een eerder rechtlijnig verband tussen onvrede en protest. De aanhangers van de '*resource mobilisation*'-benadering gaan er evenwel van uit dat ontevredenheid kan worden beschouwd als een constante: in elk samenlevingsmodel is voldoende conflictstof voorhanden om aanleiding te kunnen geven tot protest. Veel interessanter is echter de vraag waarom deze latente onvrede in het ene geval wel leidt tot de ontwikkeling van protest en in het andere geval niet, en voor de verklaring van dit patroon richt men de aandacht vooral op

het al dan niet beschikbaar zijn van voldoende materiële hulpbronnen voor de organisatie van het protest. Enkel indien er voldoende organisatorische middelen, communicatienetwerken en andere middelen aanwezig zijn, zal de onvrede zich ook kunnen ontwikkelen tot protest, zo stellen McCarthy en Zald (1977). Een belangrijk verschil met de klassieke benadering is dus dat de aandacht niet meer gaat naar vermeende psychopathologische kenmerken van de individuele participant, maar wel naar de organisatorische omgeving waarin die participant zich beweegt. Sociale bewegingen krijgen daardoor ook een veel duidelijker politiek profiel in deze benadering, wat niet altijd het geval was in oudere werken over collectieve actie. Voor het eerst worden sociale bewegingen hier beschouwd als volwaardige, en in een meerderheid van de gevallen, rationele politieke actoren.

De *resource mobilisation*-benadering vertrekt vanuit een rationalistisch mensbeeld, waarbij ervan wordt uitgegaan dat actoren een kosten-batenanalyse maken alvorens ze beslissen tot participatie of tot actie over te gaan. Op deze zienswijze is uiteraard de nodige kritiek gekomen: in veel gevallen is het helemaal niet duidelijk welk tastbaar voordeel een participant kan halen uit de deelname aan een protestgebeurtenis. Omgekeerd hoeft de deelname aan protestactiviteiten niet altijd begrepen te worden als een 'kost': de deelname kan op zich reeds als een positief te waarderen daad gelden. Fireman en Gamson (1979, 38) besluiten dan ook:

"most social movements would never get off the ground if their constituents' decisions to participate were based exclusively, or even primarily, upon individual self-interest [...] Self-interest is only one basis for mobilization".

Het is hier uiteraard niet de plaats om het volledige debat over de validiteit van de *rational choice*-assumpties te overlopen (zie hiervoor bijvoorbeeld Mansbridge, 1990), maar in elk geval staat vast dat de *rational choice*-benadering een bijzonder zwak interpretatief kader vormt voor de studie van participatie aan protestbewegingen. De 'rationele' actor zal immers per definitie zo weinig mogelijk bijdragen aan de beweging, terwijl zij/hij wel zal proberen zo maximaal mogelijk te profiteren van de resultaten van de beweging. Indien dit echter de dominante strategie zou zijn binnen een samenleving, dan zou collectieve actie zo goed als nooit kunnen voorkomen. De studie van collectieve actie legt daardoor in zekere zin het falen van het *rational choice*-paradigma bloot:

"Although rational choice theory gives a sociologically impoverished account of behavior in general, its dehumanizing assumptions are especially problematic in studies of social movements. [...] The narrow definition of what is rational

excludes the principles, goals, and means of expression that have been historically favoured by subordinated groups" (Ferree, 1992, 31, 47).

De eng economische benadering van de *resource mobilisation*-benadering wordt nu eerder begrepen als een hypercorrectie op de klassieke aanpak, waarbij men aan participanten van politiek protest elke rationaliteit ontzegde. Het verdedigen van de omgekeerde stelling, namelijk dat participanten enkel gemotiveerd zouden zijn door een rationeel streven naar nutsmaximalisatie, kan echter evenmin gehandhaafd worden. Processen van zingeving, ethiek en bezieling spelen immers een even belangrijke rol in het mobilisatieproces, en die processen komen nauwelijks aan bod binnen deze benadering. In haar zuivere vorm wordt de *resource mobilisation*-benadering dan ook nauwelijks nog toegepast (Hooghe, 1997, 74).

Ongeveer gelijktijdig met de *resource mobilisation*-benadering ontstond ook een alternatieve stroming, die we de '*new social movement*'-school zouden kunnen noemen. Auteurs die werken binnen deze onderzoekstraditie zien de nieuwe sociale bewegingen vooral als een voorafspiegeling van een nieuwe maatschappijvorm die zich geleidelijk ontwikkelt. Terwijl de klassieke breuklijnen geleidelijk aan invloed verliezen, komen nieuwe breuklijnen en tegenstellingen meer op de voorgrond, en de nieuwe sociale bewegingen fungeren als politieke exponent van deze evolutie. Meer specifiek vertolken en kristalliseren zij een postmaterialistisch of links-libertair waardepatroon, dat in conflict komt met rechts-autoritaire, meer behoudende stromingen (Hellemans & Kitschelt, 1990). Deze benadering legt dan ook de nadruk op de gemeenschappelijke elementen tussen de verschillende bewegingen. Ongeacht of ze zich inlaten met vrede, emancipatie, abortus of een beter leefmilieu, worden elk van deze organisaties geacht een gemeenschappelijke agenda te delen, waarvan postmaterialistische waarden de boventoon uitmaken (Kriesi, 1987). Deze visie stelt dan ook dat nieuwe sociale bewegingen helemaal niet geïnteresseerd zijn in nutsmaximalisatie en instrumentele overwegingen. Integendeel zelfs, de actie van nieuwe sociale bewegingen kan gezien worden als een 'symbolische uitdaging' aan het adres van de politieke elite, waarbij juist het instrumentele discours van die elite voorwerp van kritiek wordt. De nieuwe sociale bewegingen willen dus helemaal geen politiek succes realiseren, maar ze stellen juist het streven naar macht, dat dominant is binnen het huidige politiek systeem, in vraag:

"The organizational forms of movements are not just 'instrumental' for their goals, they are a goal in themselves. Since collective action is focused on cultural codes,

the *form* of the movement is itself a message, a symbolic challenge to the dominant codes" (Melucci, 1989, 60).

Deze *social movement*-school was vooral invloedrijk gedurende de jaren zeventig en tachtig, en heeft ook in eigen land behoorlijk wat navolging gekregen. Een voorbeeld hiervan is het doctoraatsonderzoek van de Aguirre (1990) over agogische processen binnen nieuwe sociale bewegingen, dat sterk geïnspireerd werd door een Habermasiaans begrippenkader.

Deze 'utopische' benadering van nieuwe sociale bewegingen heeft het in de jaren tachtig en negentig van de twintigste eeuw moeten afleggen tegen de meer pragmatische, en sterk politicologisch gekleurde onderzoekstraditie in verband met sociale bewegingen. Toen eenmaal duidelijk werd dat de nieuwe sociale bewegingen niet de grote, revolutionaire vernieuwingen zouden forceren, waarop men kennelijk had gehoopt, verschoof de aandacht naar een wat minder ambitieuze analyse van hun politiek functioneren. We moeten hierbij vaststellen dat deze ontwikkeling binnen het onderzoek voor een flink stuk gevoed werd door ontwikkelingen in het onderzoeksveld zelf. Zeker vanaf de jaren tachtig is sprake van een duidelijke dominantie van het pragmatisme binnen de sector van de nieuwe sociale bewegingen. De harde confrontatie met de politieke en economische instellingen werd in toenemende mate verlaten als politieke strategie, en ingeruild voor een meer pragmatische strategie, waarbij pogingen tot incrementele beleidsbeïnvloeding een groter gewicht kregen (van der Heijden, 1996).

4. NAAR EEN POLITIEKE STUDIE VAN NIEUWE SOCIALE BEWEGINGEN

Terwijl aanvankelijk sprake was van een zekere tweestrijd tussen de '*resource mobilisation*'-benadering en de '*new social movement*'-school, zien we dat in het huidige onderzoek de nadruk ligt op meer politiek getinte verklaringsmodellen, waardoor ook een vorm van synthese kon worden bereikt tussen beide aanvankelijk tegengestelde stromingen: "One of the major contributions of the recent paradigm shift in the field of social movements has been the reassertion of the political" (McAdam, McCarthy & Zald, 1988, 699). Ook deze meer politiek georiënteerde benadering gaat ervan uit dat de aanwezigheid van onvrede kan worden beschouwd als een latent en constant kenmerk van alle samenlevingen en politieke systemen. De vraag of deze onvrede zich al dan niet vertaalt in het optreden van sociale bewegingen en

protestorganisaties wordt door deze benadering echter vooral verklaard vanuit politieke omgevingsfactoren. De centrale vraag wordt daarbij in hoeverre het politiek systeem zelf de nodige mogelijkheden biedt aan een oppositionele actor om al dan niet activiteiten te ontplooiën en een geslaagde mobilisatie te organiseren (McAdam, 1982). De kernvraag is met andere woorden of het politiek systeem een "mogelijkhedenstructuur" aanbiedt voor oppositie-actoren, zoals sociale bewegingen. McAdam zelf wijst er echter op dat het concept '*political opportunity structure*' niet mag begrepen worden als een statisch gegeven: veeleer is sprake van een dynamisch en interagerend model, waarbij zowel de impact van het politiek systeem op de ontwikkelingskansen van sociale bewegingen, als de uiteindelijke politieke invloed van die bewegingen in de analyse moeten worden betrokken.

Het onderzoek naar de politieke rol van sociale bewegingen draait vooral rond het concept '*political opportunity structure*', dat door Sidney Tarrow gedefinieerd wordt als:

"By political opportunity structure, I refer to consistent – but not necessarily formal, permanent, or national – signals to social or political actors which either encourage or discourage them to use their internal resources to form social movements" (Tarrow, 1996, 54).

Die elementen kunnen uiteraard een formeel karakter hebben, en ze slaan dan bijvoorbeeld op de juridische procedures in verband met de erkenning van verenigingen, het petitierecht, de mogelijkheid tot het toetsen van politieke beslissingen bij een onafhankelijk rechtscollege, of het voorkomen van basisrechten zoals de vrijheid van vereniging of van vergadering. Daarnaast spelen echter ook informele precedentes en tradities een rol: ongeacht de formele structuur, hebben sommige politieke systemen een sterke traditie van overleg en coöptatie, terwijl in andere politieke systemen eerder een confrontatieloga wordt gehanteerd (Lijphart, 1999). De verwachting is dat politieke systemen die een historisch gegroeide concertatiecultuur kennen, een veel opener politiek klimaat zullen bieden aan oppositiegroepen, dan politieke systemen die eerder uitgaan van duidelijke en onoverbrugbare tegenstellingen tussen meerderheid en oppositie. Behalve deze formele en informele kenmerken van het politiek systeem is er echter nog een derde element dat een duidelijke invloed heeft op de politieke mogelijkhedenstructuur, namelijk de machtsconfiguratie binnen de elite (Kriesi et al., 1992). Men kan ervan uitgaan dat een sociale beweging die kan rekenen op de steun van een eliteactor, bijvoorbeeld een politieke partij, veel betere ontwikkelingsperspectieven heeft dan een beweging die het zonder een dergelijke strategische alliantie moet stellen.

De manier waarop socialistische oppositiepartijen in een aantal landen tijdens de jaren tachtig de vredesbeweging ondersteunden, kan hierbij als voorbeeld gelden (Koopmans, 1996). Het omgekeerde is uiteraard ook waar: indien de oppositionele actor botst op een strategisch tegenspeler, of zelfs een *veto player* binnen de politieke elite, dan worden haar ontwikkelingskansen in sterke mate gehypothekeerd (Hooghe, 2004b).

De ontwikkeling van het concept 'politieke mogelijkhedenstructuur' is onderzoeksmatig bijzonder vruchtbaar gebleken. Deze meer politiek geïnspireerde onderzoekstraditie kan in elk geval verklaren waarom een aantal nieuwe sociale bewegingen veel succesvoller zijn geweest in het ene westerse land dan in het andere, ondanks het feit dat we er kunnen van uitgaan dat de redenen voor mogelijke ontevredenheid gelijkmatig zijn verspreid. Vanuit deze vraagstelling kan deze politieke oriëntatie dan ook beschouwd worden als een van de meest veelbelovende visies op het functioneren van (nieuwe) sociale bewegingen. Tegelijk betekent deze politieke visie echter dat een deel van de specificiteit van (nieuwe) sociale bewegingen wordt geloofchend, of in elk geval geen onderzoeksaandacht krijgt. Sociale bewegingen worden dan gewoon beschouwd als een politieke actor, net zoals er vele andere zijn, die in eerste instantie een deel van de politieke macht naar zich toe willen trekken. De manier waarop sociale bewegingen een politieke stem willen verlenen aan voorheen gemarginaliseerde groepen, of hoe ze dominante culturele en politieke codes in vraag willen stellen, krijgt binnen deze benadering nauwelijks aandacht (Williams, 1998).

Een tweede tekortkoming van deze benadering is dat ze, ondanks het feit dat de grondlegger ervan, Doug McAdam, zelf pleitte voor een dynamisch model, al te gemakkelijk uitgaat van een statische benadering van de kenmerken van politieke systemen, waardoor er onrecht wordt gedaan aan de interactie tussen sociale bewegingen en politieke systemen. Kenmerkend hiervoor is de manier waarop Hanspeter Kriesi et al. (1992) het begrip 'politieke mogelijkhedenstructuur' operationaliseren. Zij gaan ervan uit dat het precedent dat werd gecreëerd door eerdere generaties politieke uitdagers, ook bepalend zal zijn voor de mogelijkheden die worden geboden aan nieuwkomers op het middenveld. Hun verwachting is dan dat landen die gekenmerkt worden door een neocorporatistische overlegcultuur, veel opener zullen staan voor nieuwe protestorganisaties. Ze houden echter geen rekening met het feit dat de deelnemers aan het neocorporatistische overleg er juist alle belang kunnen bij hebben om de deur gesloten te houden voor nieuwkomers. Incorporatie van nieuwe drukingsgroepen en relevante actoren kan er immers toe leiden dat hun invloed op de macht verwatert. De precedenter die werden gecreëerd door eerdere organisaties, kunnen zich dus juist tegen de nieuw-

komers keren. Bovendien houden Kriesi et al. ook onvoldoende rekening met de tijdsdimensie: de levensbeschouwelijke segmentatie die een cruciaal onderdeel vormt van het neocorporatisme zoals we dat kennen in Nederland en België, werd tot voor enkele decennia algemeen aanvaard. Dat klimaat is echter omgeslagen, waardoor het bijzonder twijfelachtig is geworden of nieuwe actoren nog dezelfde mogelijkheden zullen krijgen om hun eigen subcultuur institutioneel uit te bouwen (Koole & Daalder, 2002). Verzuiling en levensbeschouwelijke segmentatie zijn minder aantrekkelijk geworden, waardoor het zo goed als uitgesloten is dat nog nieuwe verzuilde structuren tot stand zouden kunnen komen. De '*window of opportunity*' voor het vormen van nieuwe levensbeschouwelijk gesegmenteerde verbanden is met andere woorden terug gesloten, en de vroeger gangbare patronen worden, in tegenstelling tot wat Kriesi et al. verwachten, juist niet bestendig. Dit stemt overeen met het '*critical juncture*'-concept, zoals dat onder meer door Mahoney werd ontwikkeld:

"Antecedent historical conditions define a range of options available to actors during a key choice point. This key actor choice point, or what can be called '*critical juncture*', is characterized by the selection of a particular option (e.g., a specific policy, coalition, or government) from among two or more alternatives. The selection made during the critical junction is consequential because it leads to the creation of institutional or structural patterns that endure over time" (Mahoney, 2001, 6).

Deze historisch ingebedde *path dependency*-verklaring impliceert met andere woorden dat intermediatiepatronen juist niet constant zijn, maar voortdurend wijzigen, mede als gevolg van eerdere precedentes.

5. SOCIALE BEWEGINGEN ALS POLITIEKE ACTOREN

Binnen de literatuur bestaat er dus een duidelijke trend tot 'normalisatie' van de nieuwe sociale bewegingen, waarbij de nadruk ligt op de studie van hun politiek functioneren. De utopische ideeën die we nog terugvonden in de literatuur van de jaren zeventig, lijkt nu zo goed als volledig verdwenen (della Porta, 2002). Deze trend beantwoordt aan een evolutie in het onderzoeksveld zelf: in veel landen hebben nieuwe sociale bewegingen hun "heroïsche" fase vaarwel gezegd, in ruil voor een meer pragmatische strategie, waarbij de nadruk ligt op het veroveren van politieke invloed (Hellemans, 1993). Er

heeft zich met andere woorden een duidelijk institutionaliseringsproces voorgedaan binnen de sector van de nieuwe sociale bewegingen (Hooghe, 1997). De vraag in hoeverre deze strategie succesvol is geweest, kan moeilijk ondubbelzinnig worden beantwoord. Als we ons beperken tot het Vlaamse en het Belgische niveau, dan stellen we op formeel vlak vast dat de nieuwe sociale bewegingen niet mogen klagen over een gebrek aan erkenning als relevante actor. Inzake leefmilieu zijn de milieu- en natuurverenigingen vertegenwoordigd in de Milieu- en Natuurraad Vlaanderen (Minaraad), en ze bezetten er zelfs de helft van de zetels. Vrouwenorganisaties zijn vertegenwoordigd in diverse adviesraden voor gelijke kansen voor vrouwen en mannen, en voor specifieke bevoegdheidsdomeinen is er ook sprake van gestructureerd overleg met de derdewereld- en de vredesorganisaties. Nieuwe sociale bewegingen zijn dus duidelijk geaccepteerd als gesprekspartner door het Belgisch politiek systeem, en dit blijkt in andere landen evenzeer het geval te zijn.

Het blijft echter de vraag of die erkenning als gesprekspartner ook heeft geleid tot een daadwerkelijke inhoudelijke invloed. De oudere sociale bewegingen ontlenen een groot gedeelte van hun politieke macht aan het feit dat ze in staat blijken op zeer effectieve wijze hun achterban te mobiliseren (Vandaele, 2004). Ondanks het feit dat er ook bij hen sprake is van een zekere demobilisatie, zien we dat bijvoorbeeld vakbonden of andere drukkingsgroepen over verschillende manieren beschikken om hun eisen aan de onderhandelingsstafel kracht bij te zetten. Zij beschikken met andere woorden over voldoende "disruptive potential" (Tarrow, 1998) om hun tegenstrevers, of de overheid, onder druk te zetten om tegemoet te komen aan hun eisen. Bij de nieuwe sociale bewegingen is dergelijk stoorvermogen evenzeer aanwezig, maar het is in veel mindere mate routinematig mobiliseerbaar. De achterban van de nieuwe sociale bewegingen is niet alleen bijzonder kritisch, maar ook wisselvallig. De mobilisatiekracht van een thema als kernenergie of de bescherming van het leefmilieu in het algemeen, kan op enkele jaren tijd volledig verdwijnen, en dit maakt de nieuwe sociale bewegingen bijzonder kwetsbaar in het politieke onderhandelingsproces.

Een aantal organisaties hebben op deze wisselvalligheid gereageerd door het ontwikkelen van nieuwe organisatie- en actievormen, waarbij de nadruk ligt op de inbreng van professionele actievoerders. Liever dan te rekenen op een achterban die al dan niet komt opdagen, schakelt men dan betaalde krachten in, die worden ingezet voor veelal mediagenieke acties (Jordan & Maloney, 1997). Ook die professionaliseringstrend lost echter het fundamentele probleem niet op. Ten eerste is er het risico van een zekere scheef-trekking in de participatie: indien organisaties zich vooral richten op fond-

senwerving, dan volgt hieruit dat die groepen die de financiële mogelijkheden hebben om op dergelijke middelen te mobiliseren, in nog sterkere mate oververtegenwoordigd zullen zijn in het politiek gebeuren (Verba, 2003). Een organisatie die vooral werkt met financiële dotaties, zal zich onvermijdelijk eerder tot een elitepubliek moeten richten, waardoor de democratiserende functie van sociale bewegingen opnieuw in het gedrang komt (Skocpol, 2003). Ten tweede is het uiteraard zo dat de financiële mobilisatie net zo wisselvallig blijkt te zijn als de personeelsmobilisatie: organisaties die afhankelijk zijn van financiële dotaties vanuit het publiek zijn net zo goed kwetsbaar voor soms snelle fluctuaties in de belangstellingssfeer van het publiek of van hun doelgroep. Ook voor dergelijke 'professionele' organisaties komt het er dus op aan de aandacht van de massamedia zo veel mogelijk naar zich toe te trekken, in de hoop dat de achterban op die manier overtuigd wordt van de slagvaardigheid van de organisatie.

6. DE NIEUWE SOCIALE BEWEGINGEN ALS SCHAKEL IN EEN RUIMER TRANSFORMA- TIEPROCES

Als we terugkijken naar de organisatiesociologische literatuur van de jaren zeventig, dan zien we dat daarin de nadruk wordt gelegd op het unieke karakter van de nieuwe sociale bewegingen. In deze literatuur werd vooral benadrukt dat de nieuwe sociale bewegingen een afwijkend organisatie-repertoire hanteerden, indien men ze vergelijkt met de traditionele sociale bewegingen zoals die op het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw waren ontstaan. De nieuwe sociale bewegingen kenmerkten zich inderdaad door een lossere organisatiestructuur, waarbinnen hiërarchieën in mindere mate aanwezig waren. Als dusdanig weken ze in sterke mate af van het Weberiaanse, bureaucratische ideaaltype, dat tot dan toe de studie van politiek en sociale organisaties had beheerst (Dalton & Kuechler, 1990).

Bij de traditionele sociale bewegingen was er nog sprake van een relatief hechte en langdurige band tussen militanten en de bewegingen. Die band werd nog versterkt door het verzuilde karakter van een groot aantal organisaties, waardoor de subculturele banden van de individuele participant in een groot aantal gevallen ideologisch congruent waren. Het engagement in de ene organisatie had daardoor in principe ook een positieve weerslag op het engagement in andere, ideologisch verwante organisaties (Billiet, 1997). Bij de nieuwe sociale bewegingen was van een dergelijke hechte en trouwe band

tussen lid en organisatie niet langer sprake: het engagement werd tijdelijker en voorwaardelijker. Hellemans (1990) heeft het in dit verband dan ook over een dissociatieproces: lid en beweging gaan meer en meer een eigen leven leiden, en de band wordt heel voorwaardelijk en breekbaar.

Wat de auteurs van de jaren zeventig en tachtig echter niet konden voorzien is dat deze ontwikkeling nog verder zou gaan, om uiteindelijk te leiden tot een sterk geïndividualiseerde vorm van sociaal en politiek engagement (Stolle & Hooghe, 2004a). Bij de nieuwe engagementsvormen die momenteel vooral bij jongere leeftijdsgroepen opduiken, spelen organisatieoverwegingen in veel mindere mate nog een rol. Bij eenmalige solidariteitsacties, muziekevenementen, kritisch consumeren of internetactivisme, treden formele organisaties nauwelijks nog op de voorgrond. Dit betekent niet dat er geen sprake meer zou zijn van maatschappelijk of politiek engagement, zoals soms al te snel wordt gedacht. Wel is het zo dat het dissociatieproces dat Hellemans reeds aanstipte, zich blijkbaar nog verder zet en nu leidt tot een volledig doorknippen van de band tussen organisatie en participant. Ook voor actieve jongeren is het nu veel minder vanzelfsprekend om nog de stap te zetten naar een volwaardig lidmaatschap van een organisatie. Men neemt nog wel deel aan de activiteiten van de organisatie, en er kan sprake zijn van een sterk engagement, maar dat vertaalt zich niet meer in een formeel lidmaatschap (Gauthier & Guillaume, 1999; Hustinx & Lammertyn, 2003; Baetens & Hooghe, 2004).

Men zou dit kunnen zien als een onderdeel van een ruimer proces van de-institutionalisering (Hooghe & Houtman, 2003). Diverse soorten instellingen verliezen hun vanzelfsprekend karakter, en in elk geval hun aantrekkelijkheid voor jongere, sterk geïndividualiseerde generaties. Instellingen worden vanuit die optiek eerder beschouwd als een mogelijke aanslag op de eigen individuele expressie- en ontplooiingsvrijheid. Uiteraard worden instellingen niet volledig afgewezen, maar blijkbaar is er wel een ernstige weerstand tegen het zelf actief participeren aan het functioneren van die instellingen. Kenmerkend hiervoor is dat zowel op het religieuze als op het politieke vlak de traditionele piekinstellingen het momenteel erg moeilijk hebben om hun positie te handhaven. Kerken kampen met een bijzonder sterk ledenverlies in de meeste Europese landen, terwijl er daarentegen wel een constante, en misschien zelfs groeiende 'markt' voor niet-kerkse spiritualiteit bestaat (Hellemans, 1997; Aupers, Houtman & van der Tak, 2003; Chang, 2003). Hetzelfde geldt voor politieke partijen, die in zowat heel de wereld kampen met een dalend aantal leden, en met een grotere volatiliteit onder hun kiezers. Zeker bij jongeren lijkt het lidmaatschap van politieke partijen tegenwoordig nauwelijks nog een aantrekkelijke optie, en het lidmaatschap van jongerenorganisaties van poli-

tieke partijen is op nauwelijks een decennium tijd met meer dan 60 procent gedaald (Hooghe, Stolle & Stouthuysen, 2004).

De vaststelling dat in hedendaagse actievormen de organisatorische component nog verder verzwakt, relativiseert onvermijdelijk de veronderstelde uniciteit van de organisatievorm die in de jaren zeventig werd ontwikkeld binnen de nieuwe sociale bewegingen. Terwijl die organisatievorm toen nog werd beschouwd als een relatief uniek experiment, die een voorafspiegeling moest worden van de meer horizontale maatschappijordening die men voorstond, kan men deze ontwikkelingsfase nu eerder duiden als een intermediair fenomeen in een meer langdurend en veelomvattend de-institutionaliseringproces (Barnes, 2004). De nieuwe sociale bewegingen stonden organisatorisch reeds veel zwakker dan de klassieke sociale bewegingen die ontstonden in de tweede helft van de 19de eeuw. Maar op hun beurt hanteerden die nieuwe sociale bewegingen nog een veel klassieker organisatiepatroon dan de vele losse initiatieven en mobilisatiemomenten die daarna volgden. In zekere zin evolueren we daardoor naar politieke participatieformules die losstaan van formele organisaties. Het bestaande surveymateriaal laat er weinig twijfel over bestaan dat er geen sprake is van een systematische daling van de politieke belangstelling, of de politieke actiebereidheid (Hooghe, 2003b). Maar als die actiebereidheid niet langer de vorm aanneemt van georganiseerde, dan wel geïnstitutionaliseerde gehelen dreigt er onvermijdelijk een probleem inzake effectiviteit te ontstaan. Organisaties bieden een aantal voordelen, zowel met betrekking tot het mogelijk maken van collectieve actie, de uitwisseling van informatie en de uitbouw van rekruteringsnetwerken, als met betrekking tot het handhaven van mobilisatiecampagnes (Klandermans, 1997; Zijdeveld, 2000). Juist in periodes waarin de maatschappelijke belangstelling voor een bepaald thema wegebt, kan de autonome dynamiek van de organisatievorm er voor zorgen dat het voortbestaan van de beweging als dusdanig toch gewaarborgd blijft. Dit soort institutionele zekerheid valt echter weg bij de hedendaagse actievormen en mobilisatiegolven, die even snel weer verdwijnen als ze zijn opgekomen (Huyse, 2003). Ten dele zou men dit de postmoderne illusie kunnen noemen: het gaat dan om de opvatting dat succesvolle en effectieve mobilisatie net zo goed mogelijk is zonder het noodzakelijkerwijs beperkende karakter van instellingen en mobilisatie-organisaties te aanvaarden (Stolle, Hooghe & Micheletti, 2004). Een alternatieve redenering is dat men rekent op de aandacht die dergelijke mobilisatiegolven krijgen via de massamedia. Dergelijke media-aandacht is net zo goed een manier om de *gatekeepers* van de politieke agenda te omzeilen, en op die manier politieke invloed te kunnen uitoefenen. Voor de massamedia geldt echter in nog sterkere mate dat het wispelturige bondgenoten zijn, die zeer

vlug hun belangstelling verliezen eenmaal een bepaald thema, of een bepaalde actievorm niet meer als "nieuw", en dus nieuwswaardig worden beschouwd (Hocke, 1996). De kwetsbaarheid van de organisatie vermindert dus niet door een dergelijke mediastrategie, integendeel.

7. NAAR EEN BALANS

Men kan dus stellen dat de tijd nu rijp is voor een meer globale studie van het fenomeen nieuwe sociale bewegingen. Twee belangrijke en onderscheidende kenmerken van deze bewegingen (zie van der Heijden in dit nummer), die in de theoretische literatuur van de jaren zeventig als zeer innoverend werden beschouwd, kunnen nu op een meer omvattende wijze bestudeerd worden. Aan de ene kant gaat het daarbij om het politiek functioneren van deze bewegingen, aan de andere kant om hun organisatorische opties.

Voor wat betreft het politiek functioneren ging de literatuur aanvankelijk uit van een confrontatiemodel. Men liet het dan uitschijnen dat de nieuwe sociale bewegingen een inherent oppositionele rol zouden aannemen, omdat ze de opvattingen en de '*modus operandi*' van de gevestigde eliteactoren niet wensten te delen. De nadruk die werd gelegd op basisdemocratie, overleg en horizontale verhoudingen zorgde er ook voor dat die eliterol zo goed als onbereikbaar bleef (Touraine, 1981). De evolutie is echter helemaal de andere kant uitgegaan: nieuwe sociale bewegingen werden relatief geruisloos en op betrekkelijk korte tijd geïntegreerd in het politiek systeem. Net zoals dat in het verleden het geval was, bleek de elite in staat zich aan te passen aan de opkomst van nieuwe actoren en de gevoeligheid voor nieuwe politieke thema's. Zonder te willen meestappen in levenscyclus-benaderingen van bewegingen, stellen we vast dat de nieuwe sociale bewegingen een gekend traject hebben gevolgd, gaande van oppositionele en informeel georganiseerde actiegroep, naar geïnstitutionaliseerde en erkende gesprekspartner voor de overheid. Het zou echter foutief zijn hieruit de conclusie te trekken dat de nieuwe sociale bewegingen geen noemenswaardige impact hebben gehad op het functioneren van het Belgisch politiek systeem. Het gaat wel degelijk om een integratie van deze bewegingen in het Belgisch politiek bestel, en niet om een assimilatie. Bij een assimilatie verliest de kleinere eenheid haar autonomie, en verdwijnt ze ongemerkt in een groter geheel. Bij een integratieproces is er ook wel een verlies van autonomie, maar de integreerde actor brengt wel degelijk haar/zijn kenmerken binnen in het nieuw-

ontstane grotere geheel. Als we kijken naar thema's als gelijke rechten en kansen voor vrouwen en mannen, of de gevoeligheid voor mensenrechten of voor de bescherming van het leefmilieu, dan mag het duidelijk zijn dat de nieuwe sociale bewegingen er in geslaagd zijn een deel van hun gedachtegoed te introduceren bij meer gevestigde politieke eliteactoren. Zoals Sidney Tarrow reeds stelde in het citaat waarmee we dit artikel openen: de nieuwe sociale bewegingen hebben hun rol vervuld: ze hebben mee een grotere politieke openheid mogelijk gemaakt, de aanwezigheid van vrouwen bij de politieke besluitvorming is een evidentie geworden (Celis & Meier, 2004), en in groot aantal beleidssectoren wordt leefmilieu nu expliciet mee opgenomen als een belangrijk maatschappelijk goed.

Voor wat de organisatievorm van de nieuwe sociale bewegingen betreft, wordt het steeds moeilijker hun verzwakte organisatie nog te beschouwen als een bewuste, ideologisch-geïnspireerde keuze (Arnold, 1995). Meer en meer dringt zich de conclusie op dat de nieuwe sociale bewegingen nooit de keuze hebben gehad om te opteren voor de uitbouw van sterke en formeel uitgebouwde organisaties. Het dissociatieproces was in de jaren zestig reeds zo ver gevorderd dat de organisaties vanwege hun achterban onvoldoende middelen en vertrouwen kregen om te komen tot sterke organisatorische gehelen. Alleen organisaties die er in slaagden reeds in een vroegtijdig stadium een overheidserkenning en structurele financiering uit de brand te slepen, ontsnapten aan deze de-institutionaliseringstrend. In een aantal landen was dat bijvoorbeeld het geval met feministische organisaties, die zich reeds vanaf de jaren zeventig lieten inschrijven in een overheidslogica van het gelijke-kansenbeleid, wat aanleiding gaf tot het ontstaan van het concept '*state feminism*' (Stetson & Mazur, 1992). Ook de pogingen van diverse organisaties om te ontsnappen aan de door Robert Michels onvermijdelijk geachte trend tot oligarchisering van de macht binnen politieke organisaties, bleken niet altijd even succesvol. De weigering om formele machtsstructuren te creëren leidde bij flink wat organisaties zelfs tot het ontstaan van informele, maar daarom niet minder stringente, machtsverhoudingen.

In tegenstelling tot wat met name de *new social movement*-school met veel overtuiging poneerde in de jaren zeventig, is het dus moeilijk nu nog vol te houden dat de nieuwe sociale bewegingen verschillende unieke eigenschappen bezitten. Veeleer verschijnen ze nu als onderdeel van een langzaam transformatieproces in het actie- en participatiepatroon van de westerse bevolking (Stolle & Hooghe, 2003a; 2004c; Barnes, 2004).

8. EEN AFGESLOTEN HOOFDSTUK?

Het vastleggen van cesuren heeft altijd iets kunstmatig, maar het kan eventueel wel helpen om een aantal verschuivingen nauwer te dateren, en zo hanteerbaar te maken voor wetenschappelijk onderzoek. In elk geval kan men stellen dat het tijdperk van de nieuwe sociale bewegingen, dat zo beloftevol begint in het midden van de jaren zestig, nu grotendeels afgelopen lijkt. Uiteraard zijn er diverse nieuwe mobilisatiebewegingen en -campagnes actief, waarbij bijvoorbeeld de globaliseringsbeweging buitengewoon veel aandacht krijgt, maar er is toch duidelijk sprake van een discontinuïteit ten opzichte van de onderhand klassieke definitie van nieuwe sociale bewegingen (Hellemans & Hooghe, 1995). Zowel qua thematiek, chronologie, werkwijze, rekrutering als ideologische constructie kan de andersglobaliserings-beweging zeker niet beschouwd worden als alleen maar een late uitloper van de nieuwe sociale bewegingsgolf.

Net zoals dat het geval was in de jaren zestig zien we dat de sociale wetenschappen, zij het met enige vertraging, deze evolutie volgen. De studie van sociale bewegingen lijkt de afgelopen jaren enigszins weggeëbd, zowel in ons land als binnen de internationale literatuur (Hooghe, 2004*b*). In de belangrijkste tijdschriften wordt er minder frequent over dit thema geschreven, en de tijdschriften en onderzoeksgemeenschappen die rond dit thema werden opgericht, blijven al bij al een ietwat sluimerend bestaan leiden. De duidelijkste indicator voor dit gebrek aan dynamisme binnen deze stroming is allicht het feit dat de auteurs die in de jaren zeventig en tachtig zorgden voor de doorbraak van dit onderzoeksveld, ook nu nog de meest actieve, en de meest geciteerde wetenschappers vormen. Er heeft zich dus maar in zeer beperkte mate een nieuwe generatie van "bewegingsdeskundigen" aangediend.

Een ietwat al te gemakkelijke graadmeter voor dit gebrek aan belangstelling bij de sociale wetenschappen zou kunnen zijn dat thesisstudenten in de politieke en sociale wetenschappen, die over het algemeen bijzonder trendgevoelig zijn bij de keuze van hun studieonderwerp, dit thema bewust links laten liggen, en deze observatie geldt voor zowat alle Vlaamse universiteiten. Tegelijk kunnen we echter vaststellen dat in de geschiedenis de belangstelling voor deze ontwikkelingsfase van de moderne democratie de afgelopen jaren sterk is toegenomen, een proces dat nog versneld werd door het feit dat heel wat archivalia van de nieuwe sociale bewegingen nu werden ontsloten door de privaatrechterlijke archieven. Een instelling als het Fonds Suzan Daniel werd zelfs in het leven geroepen met als doelstelling om de archivalia van de homo- en lesbiënebeweging in ons land veilig te stellen voor toe-

komstige wetenschappelijke studie. Terwijl de sociale wetenschappen uitgekeken zijn op dit onderwerp, ontdekken historici juist de belangrijke politieke en maatschappelijke impact van dit historisch unieke mobilisatiemoment. Of we uit deze dubbele beweging kunnen afleiden dat men in de sociale wetenschappen blijkbaar een voorkeur heeft voor de studie van zich nog volop ontwikkelende processen, terwijl historici misschien eerder hun *métier* en hun vaardigheden loslaten op een historisch afgerond gegeven, is een vraag die ik in het kader van dit interdisciplinair themanummer wijselijk in het midden wil laten.

BIBLIOGRAFIE

- ALMOND (G.) & VERBA (S.), *The Civic Culture*, Princeton, 1963.
- ARNOLD (G.), "Dilemmas of Feminist Coalitions. Collective Identity and Strategic Effectiveness in the Battered Women's Movement" in: M.M. FERREE & P.Y. MARTIN (red.), *Feminist Organizations*, Philadelphia, 1995, pp. 276-290.
- AUPERS (S.), HOUTMAN (D.) & van der TAK (I.), "Gewoon worden wie je bent. Over authenticiteit en anti-institutionalisme", *Sociologische Gids*, L, 2003, no. 2, pp. 203-222.
- BAETENS (M.) & HOOGHE (M.), "Alternatieve consumptie als vorm van politieke participatie? Een onderzoek naar de politieke motivatie voor het lidmaatschap van Voedselteams in Vlaanderen", *Res Publica*, XLVI, 2004, no. 1, pp. 33-55.
- BARNES (S.), "New Political Action? Some Ideas 25 Years Later", paper presented at the ECPR Joint Sessions, Uppsala, 13-18 april 2004.
- BARNES (S.) & KAASE (M.), *Political Action*, Beverly Hills, 1979.
- BILLIET (J.) (red.), *Tussen bescherming en verovering. Sociologen en historici over zuilvorming*, Leuven, 1988.
- BILLIET (J.), "Political Parties and Social Organizations in Flanders" in: J. VAN DETH (red.), *Private Groups and Public Life*, London, 1997, pp. 64-81.
- CANETTI (E.), *Masse und Macht*, München, 1960.
- CELIS (K.) & MEIER (P.) (red.), *Vrouwen vertegenwoordigd, Wetstraat gekraakt? Representativiteit feministisch bekeken*, Brussel, 2004.
- CHANG (P.), "Escaping the Procustean Bed. A Critical Analysis of the Study of Religious Organizations, 1930-2001" in: M. DILLON (red.), *Handbook of the Sociology of Religion*, Cambridge, 2003, pp. 123-136.
- COHEN (J.) & ARATO (A.), *Civil Society and Political Theory*, Cambridge, 1992.
- DALTON (R.) & KUECHLER (M.) (red.), *Challenging the Political Order. New Social and Political Movements in Western Democracies*, Cambridge, 1990.
- DE AGUIRRE (Ph.), "Nieuwe sociale bewegingen. Op de naad van systeem en leefwereld", *Streven*, LVII, 1990, 7, pp. 624-632.
- DELLA PORTA (D.), "Comparative Politics and Social Movements" in: B. KLANDERMANS & S. STAGGENBORG (red.), *Methods of Social Movement Research*, Minneapolis, 2002, pp. 286-313.

- DENECKERE (G.), *Sire, het volk mort. Sociaal protest in België, 1831-1918*, Gent, 1997.
- FERREE (M.M.), "The Political Context of Rationality. Rational Choice Theory and Resource Mobilization" in: A. MORRIS & C. MUELLER (red.), *Frontiers in Social Movement Theory*, New Haven, 1992, pp. 29-52.
- FIREMAN (B.) & GAMSON (W.), "Utilitarian Logic in the Resource Mobilization Perspective" in: M. ZALD & J. MCCARTHY (red.), *The Dynamic of Social Movements*, Winthrop, 1979, pp. 8-44.
- GAUTHIER (M.) & GUILLAUME (J.-F.) (red.), *Définir la jeunesse? D'un bout à l'autre du monde*, Montréal, 1999.
- GERARD (E.) (red.), *De christelijke arbeidersbeweging in België*, Leuven, 1991.
- HARRISON (L.) & HUNTINGTON (S.) (red.), *Culture Matters. How Values Shape Human Progress*, New York, 2000.
- HEBERLE (R.), *Social Movements. An Introduction to Political Sociology*, New York, 1951.
- HELLEMANS (S.), *Strijd om de moderniteit. Sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800*, Leuven, 1990.
- HELLEMANS (S.), "Nieuwe sociale bewegingen in de Belgische politiek", *Res Publica*, XXXV, 1993, no. 2, pp. 68-75.
- HELLEMANS (S.), *Religieuze modernisering*, Utrecht, 1997.
- HELLEMANS (S.) & HOOGHE (M.) (red.), *Van Mei '68 tot Hand in Hand. Nieuwe sociale bewegingen in België, 1965-1995*, Leuven, 1995.
- HELLEMANS (S.) & KITSCHOLT (H.), "Agalev en Ecolo als links-libertaire partijen", *Res Publica*, XXXII, 1990, no. 1, pp. 81-94.
- HOCKE (P.), "Massenmedien und Lokaler Protest. Eine Fallstudie zur Selektivität von Printmedien", *Forschungsjournal neue soziale Bewegungen*, IX, 1996, no. 1, pp. 91-94.
- HOOGHE (M.), "Van herriescoppers tot politieke vernieuwers. Evoluties in de sociologische visie op sociale bewegingen", *Tijdschrift voor Sociologie*, XIV, 1993, no. 3, pp. 279-312.
- HOOGHE (M.), *Nieuwkomers op het middenveld. Nieuwe sociale bewegingen als actoren in het Belgisch politiek systeem*, Doctoraatsverhandeling Vrije Universiteit Brussel, 1997.
- HOOGHE (M.), "Belgien: Stabilität und Wandel neokorporatistischer Interessenvermittlung" in: W. REUTER & P. RÜTTERS (red.), *Verbände und Verbandssysteme in Europa*, Opladen, 2001, pp. 31-50.
- HOOGHE (M.), *Sociaal kapitaal in Vlaanderen. Verenigingen en democratische politieke cultuur*, Amsterdam, 2003a.
- HOOGHE (M.), "Why Should we be Bowling Alone? Cross-Sectional Results from a Belgian Survey on Civic Participation", *Voluntas. International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, XIV, 2003b, no. 1, pp. 41-59.
- HOOGHE (M.), "Value Congruence and Convergence within Voluntary Associations. Ethnocentrism in Belgian Organizations", *Political Behavior*, XXV, 2003c, no. 2, pp. 151-175.
- HOOGHE (M.), "Het onderzoek naar participatie en collectieve actie", *Tijdschrift voor Sociologie*, XXV, 2004a, no. 1, 159-170.
- HOOGHE (M.), "Ethnic Organisations and Social Movement Theory. The Political Opportunity Structure for Ethnic Mobilisation in Flanders (Belgium)", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, XXX, 2004b, no. 64, in press.
- HOOGHE (M.) & HOUTMAN (D.), "Omstreden instituties. Instellingen in een geïndividualiseerde samenleving", *Sociologische Gids*, L, 2003, no. 2, pp. 115-130.
- HOOGHE (M.), STOLLE (D.) & STOUTHUYSEN (P.), "Head Start in Politics. The Recruitment Function of Youth Organizations of Political Parties in Belgium (Flanders)", *Party Politics*, X, 2004, no. 2, pp. 193-212.

- HUSTINX (L.) & LAMMERTYN (F.), "Collective and Reflexive Styles of Volunteering: A Sociological Modernization Perspective", *Voluntas*, XIV, 2003, no. 2, pp. 167-187.
- HUYSE (L.), *Over politiek*, Leuven, 2003.
- INGLEHART (R.), *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton, 1997.
- JORDAN (G.) & MALONEY (W.), *The Protest Business. Mobilizing Campaign Groups*, Manchester, 1997.
- KLANDERMANS (B.), *The Social Psychology of Protest*, Oxford, 1997.
- KOOLE (R.) & DAALDER (H.), "The Consociational Democracy Model and the Netherlands", *Acta Politica*, XXXVII, 2002, nos. 1-2, pp. 23-43.
- KOOPMANS (R.), "New Social Movements and Changes in Political Participation in Western Europe", *West European Politics*, XIX, 1996, no. 1, pp. 28-50.
- KRIESI (H.), "Neue soziale Bewegungen. Auf der Suche nach ihren gemeinsamen Nenner", *Politische Vierteljahresschrift*, XXVIII, 1987, no. 3, pp. 315-334.
- KRIESI (H.) et al., "New Social Movements and Political Opportunities in Western Europe", *European Journal of Political Research*, XXII, 1992, no. 2, pp. 219-244.
- LE BON (G.), *La psychologie des foules*, Paris, 1895.
- LIJPHART (A.), *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, New Haven, 1999.
- MAHONEY (J.), *The Legacies of Liberalism. Path Dependence and Political Regimes in Central America*, Baltimore, 2001.
- MANSBRIDGE (J.) (red.), *Beyond Self-Interest*, Chicago, 1990.
- MARWICK (A.), *The Sixties. Cultural Revolution in Britain, France, Italy and the United States, c. 1958-c. 1974*, Oxford, 1998.
- McADAM (D.), *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970*, Chicago, 1982.
- McADAM (D.), McCARTHY (J.) & ZALD (M.), "Social Movements" in: N. SMELSER (red.), *Handbook of Sociology*, Newbury Park, 1988, pp. 695-737.
- McADAM (D.), TARROW (S.) & TILLY (Ch.), *Dynamics of Contention*, Cambridge, 2001.
- McCARTHY (J.) & ZALD (M.), "Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory", *American Journal of Sociology*, LXXXII, 1977, pp. 1212-1241.
- MELUCCI (A.), *Nomads of the Present. Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*, London, 1989.
- MELUCCI (A.), *Challenging Codes. Collective Action in the Information Age*, Cambridge, 1996.
- OLIVER (P.), "Mechanisms of Contention", *Mobilization*, VIII, 2003, no. 1, pp. 119-122.
- PARK (R.) & BURGESS (E.), *Introduction to the Science of Sociology*, Chicago, 1921.
- PATEMAN (C.), "The Civic Culture: A Philosophic Critique" in: G. ALMOND & S. VERBA (red.), *The Civic Culture Revisited*. Newbury Park, 1989, pp. 57-102.
- SKOCPOL (Th.), *Diminished Democracy. From Membership to Management in American Civic Life*, Norman, 2003.
- STETSON (D.) & MAZUR (A.) (red.), *Comparative State Feminism*, Oxford, 1992.
- STOLLE (D.) & HOOGHE (M.), "Conflicting Approaches to the Study of Social Capital. Competing Explanations for Causes and Effects of Social Capital", *Ethical Perspectives*, X, 2003a, no. 1, pp. 22-45.
- STOLLE (D.) & HOOGHE (M.), "The Sources of Social Capital Reconsidered" in: M. HOOGHE & D. STOLLE (red.), *Generating Social Capital. Civil Society and Institutions in Comparative Perspective*, New York, 2003b, pp. 231-248.

- STOLLE (D.) & HOOGHE (M.), "Inaccurate, Exceptional, One-Sided or Obsolete? The Debate on the Alleged Decline of Civic Engagement and Social Capital in Western Societies", *British Journal of Political Science*, XXXIV, 2004a, no. 4, in press.
- STOLLE (D.) & HOOGHE (M.), "Consumers as Political Participants? Shifts in Political Action Repertoires in Western Societies" in: M. MICHELETTI, A. FOLLESDAL & D. STOLLE (red.), *Politics, Products, and Markets. Exploring Political Consumerism Past and Present*, New Brunswick, 2004b, pp. 265-288.
- STOLLE (D.) & HOOGHE (M.), "Changes in the Political Participation Repertoire of Western Populations", paper presented at the ECPR Joint Sessions, Uppsala, 13-18 april 2004c.
- STOLLE (D.), HOOGHE (M.) & MICHELETTI (M.), "Zwischen Markt und Zivilgesellschaft. Politischer Konsum als bürgerliches Engagement" in: D. GOSEWINKEL et al. (red.), *Zivilgesellschaft, national und transnational*, Berlin, 2004, pp. 151-172.
- TARROW (S.), "States and Opportunities. The Political Structuring of Social Movements" in: D. McADAM, J. McCARTHY & M. ZALD (red.), *Comparative Perspectives on Social Movements*, Cambridge, 1996, pp. 41-61.
- TARROW (S.), *Power in Movement. Social Movements and Contentious Politics*, Cambridge, 1998.
- TOURAINÉ (A.), *The Voice and the Eye. An Analysis of Social Movements*, Cambridge, 1981.
- VANDAELE (K.), "Een halve eeuw vakbondslidmaatschap. Een verkennende longitudinale studie naar enkele cyclische determinanten voor de ledenontwikkeling van de Belgische vakbonden, 1946-1995", *Res Publica*, XLVI, 2004, no. 1, pp. 6-29.
- VAN DER HEIJDEN (H.A.), "Politieke mogelijkhedenstructuur en de institutionalisering van de milieubeweging", *Acta Politica*, XXXI, 1996, no. 2, pp. 138-163.
- VAN DETH (J.), "De politieke betekenis van maatschappelijke participatie", *Acta Politica*, XXVII, 1992, no. 4, pp. 425-443.
- VERBA (S.), "Would the Dream of Political Equality Turn out to Be a Nightmare?", *Perspectives on Politics*, I, 2003, no. 4, pp. 663-679.
- WEBELS (B.), "Einstellungen zu den Institutionen der Interessenvermittlung" in: O. GABRIEL (red.), *Politische Orientierungen und Verhaltensweisen im vereinigten Deutschland*, Opladen, 2003.
- WILLIAMS (M.), *Voice, Trust and Memory. Marginalized Groups and the Failings of Liberal Representation*, Princeton, 1998.
- WILSON (J. Q.), *Political Organizations*, New York, 1974.
- YOUNG (I.M.), "Political Theory: An Overview" in: R. GOODIN & H.-D. KLINGEMANN (red.), *A New Handbook of Political Science*, Oxford, 1996, pp. 479-502.
- ZIJDERVELD (A.), *The Institutional Imperative. The Interface of Institutions and Networks*, Amsterdam, 2000.

Une cible mouvante. Étude sociologique et historique des (nouveaux) mouvements sociaux en Flandre

MARC HOOGHE

RÉSUMÉ

Jusqu'au milieu du vingtième siècle l'attitude des sciences sociales à l'égard d'un éventuel impact des mouvements sociaux et de la participation des masses était plutôt négative. Avec la parution de *The Civic Culture* par Almond et Verba une approche plus positive prit le dessus. Les sciences sociales en réaction à l'apparition des nouveaux mouvements sociaux avaient développé un nombre d'interprétations-cadres appropriées, telles que l'approche '*resource mobilization*' l'école '*new social movement*' et l'approche politicologique. Or, ces développements théoriques n'étaient généralement que la réflexion des développements dans le secteur même des nouveaux mouvements. Cet article argumente qu'un nombre de caractéristiques de ces mouvements, considérées à l'époque comme étant uniques, sont à considérer comme autant de phases spécifiques d'un processus de transformation complexe. En l'occurrence l'intégration graduelle des acteurs oppositionnels dans le système politique d'une part, et une tendance à la désinstitutionnalisation de l'autre, par quoi le développement de nouvelles organisations politiques effectives devient de plus en plus problématique.

Aiming for a moving target. The sociological and historical study of (new) social movements

MARC HOOGHE

SUMMARY

Until the mid 20th century the classical paradigm considered mass mobilization and participation as a possible threat to the stability of liberal democracies, and this outlook was only changed after the publication of Almond and Verba's *The Civic Culture*. As a reaction to the development of the new social movements from the 1960s on, social and political scientists developed a number of key theoretical frameworks: resource mobilization, new social movement and political opportunity structure approaches. In most cases, these theoretical developments can be seen as a reflection of transformations within the field of the new social movements. While in the literature of the 1970s and 1980s, several characteristics of these movements were considered as unique, in this article it is argued that these characteristics can be considered as a specific step in a more fundamental transformation process. On the one hand oppositional actors gradually become integrated in the political system, and on the other hand we are witnessing a general process of de-institutionalization, rendering it increasingly difficult to develop new and effective political organizations.